

րագալից, հետեակէս «Սորակալ»ը կարելի չէ փոխել «Խոռակալ»ի և ոչ կարդալ «Խոռակալ»։ Արեւելոյ իմաստներն մը չի փոխեր երկու բառերու տարբեր իմաստն և նշանակութիւնն։ Ոչ միայն ատերեոյթ իմաստներն, այլ մի և նոյն բառն մեր և օտար լեզուներու մէջ ևս, տրամագծաւ պէս տարբեր իմաստներ ունին, զոր օրինակ այր = մարդ, այր = քարայր, ակն = աչք, ակն = ազնիւ քար, հոր = ջրհոր, խոր, հոր = փնայ և այլն։ Ուստի Խոռ ոչ է Ախոռ. և ոչ Խոռակալ, Դաւթի որդիք՝ կրնան լինել «Ախոռակալ» արքային Պարսից։

Ուրախ ենք որ բանասէրն իսկ փոքր ինչ զկնի հիասթափուած կը թուի այս ակնարու իմաստներն և անդրադարձնել կու տայ թէ «մեր դասականներն» «Խոռակալ»ն և «Խոռակալ»ն միայն ԱՌՈՒԱՊԵՏ իմաստով հասկացեր են, առանց միտ դնելու որ իրենց (միայն իրենց) ըմբռնումով Դաւթի որդիներու պաշտօնը կը մըթագնի, ոչ թէ կը մթագնի միայն, այլ և կը կերպարանափոխի։ Ինչ օգուտ ուրեմն ասել։ «Ինչ որ ալ ըլլան տրուած մեկնութիւնները՝ մեզի համար սա միայն ստույգ է թէ «Խոռակալ» և «Խոռակալ» չեն կրնար իրարմէ տարանջատուիլ, ոչ ծագումով և ոչ նշանակութեամբ»։ Այս համոզումն ոչինչ չ'աւեր ինչդրական «Սորակալ»ի մասին, վասն զի հարկաւոր էր ապացուցանել թէ «Խոռակալ»ն ոչ ծագումով և ոչ նշանակութեամբ կը տարանջատուի «ախոռակալ»էն, որ երկիցս կրկնուած է Բիւզանդի մէջ իբր նշանակութեամբ անանջատ «Սորակալ»էն։ Համադրէ պիտի լինէր վարդանանի ձեռնարկութիւնն՝ եթէ կանխէր Դաւթի որդիներու տրուած տիտղոսն «Խոռակալ»ն բացատրէր, և Խոռ բառի նշանակութիւնն ստուգէր հանդէպ բացայայտ «ախոռ»։ Հիւպշման իւր բառգրքին մէջ «Խոռակալ»ի դէմն հարցական մը դրած է, մինչ ինքն ալ ՀԲ. Թրիքաքեանի և այլոց պէս, արքայորդոց դիրքէն կրնար մակարեւել՝ «բարձրութիւն մը, վսեմութիւն մը պատուի

և բարձի»։ Մենք ալ որ հարցական նշան դնելու սովորութիւնն ունեցած ենք, մեր չգիտցածն չըսելու համար, այս տեղույս մէջն թերեւ անցնէինք նոյն նշանով, եթէ հարկն չստիպէր ըստ մեր տկար կարծեաց, ճշդել ըստ կարելոյն «Խոռակալ»ն պաշտօնը՝ զոր ունէին Դաւթի որդիք իրենց հօր արքունեաց մէջ, ցուցանելու համար թէ զաղափարի շարակարգութիւն մը չկայ զայն համեմատելու Պարսից արքայի ասպատանի «ախոռակալ»ին» հետ, հետեակէս «Սորակալ»ն անձեռնմխելու է թողնելու է իւր մթին վիճակի մէջ, որ է ԱՌՈՒԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ իւր հարազատ լեզուի նշանակութեամբ։

Հ. Գ. ՆԱԶԱԿԵՏԻԱՆ

(Շարունակելի)

ՀԱՅ ԶԵՆՈՒԳԻՐ ՂՈՒՐԱՆ ՍԻ Ի ՀՆԴԻԿԱՍ

(Թրէժ. Ստեփանոս Էմբոստի իւրեցոյ)

Յորդորանօք և աջակցութեամբ գրասիրին Յովհաննու Ավդալեան հաստատեցաւ յամին 1828 Հայկական Մատենադարան մի ի «Հայկեան Մարդասիրական Զեմարանին» Կալկաթա քաղաքին՝ «Արարտեան գրադարան» կոչեցեալ, ուր յանցանել ժամանակաց հաւաքեցան բազում Հայ մատեններ, թէ՛ ձեռագիրք և թէ տպագիրք, և եւ լուծալ եմ ի նախկին աշակերտացն Զեմարանին՝ որք յոտս Յովհաննու Ավդալեանի էին աշակերտեալք, թէ գտանէին մի հազար հատորք «Մարարտեան գրադարանին» 50 ամօք յառաջ։

Յաւուրս ուսանողութեան իմում ի Մարդասիրական Զեմարանին յամին 1890, տեսանէին ի բաց գրադարանի երեք տխուր բեկորք միայն համբաւեալ մատենադարանին, — քանի մի պատառոտուն և անկազմ գրեանք — իսկ ի ձեռագիր մատենից և ոչ մի նմոյշ, զի մինչ իսպառ անհետացեալ էին այնորիկ յերեսաց եպեթիլի անհոգութեան Հոգաբարձուացն ժաւ

մանակին, որը թողեալ էին զինամակալութիւն գրադարանին ի ձեռս անվստահելի և բարդախնդիր անձանց: Իբր տասնեակ ամօր յառաջ Եւրասիացի՝ այն է խառնածին (eurasian) ալրին կ. Պօլսեցի Հայ վարժապետին «Մարդասիրական ճեմարանին» քաղաքիս՝ եկն առ իս վաճառել զՀայ տպագիր մատենանս հանգուցեալ ա. մուսնոյն իւրոյ կարապետի Պետրոս Մուրատի. այլ որովհետև մատենանքն էին ըստ մեծի մասին դարոցական գրեանք և վէպք յաշխարհիկ լեզու, որը չունէին վասն իմ հրատարակելու, ուստի զգնեցի զայնս, այլ յետոյ յորդորանոց իմով գնեցան այնոցիկ և բարեկամէ ումեմնէ գրասիրէ վասն 150 ռուբլեաց կամ տասն անգլիական ոսկւոց: Հարցի ցնա եթէ ունէր Հայ ձեռագիր մատենանս, և ահա ի մեծի զարմանս իմ և զայլոյթ ասաց այլին այն սեամբութ, թէ գտեալ էր ի միջի Հայքէն մատենիցն արուստոյն Հայ ձեռագիր Ղօրան մի, զոր ամուսին զնառեալն էր Հնդիկ – Մահմեդական իշխանուհոյն որ ի Բօպալ վասն հինգ հարիւր ռուբլեաց՝ որ համապատասխանէ 33¹/₂ անգլիական ոսկւոց ըստ արդի փոխանակութեան:

Արդ որովհետև ես ի մօտոյ ճանաչէի զամուսին կնոջն և քաջատեղեակ էի հանգամանացն գալստեան նորին ի Հնդիկս, ուստի լաւ գիտէի թէ չէր բերեալ նա զայն ձեռագիր ընդ իւր ի կ. Պօլսոյ՝ զի ի խնդիր բաղդին եկեալ անկեալ էր աստ, անոր, անօգնական և անգրամ. և հոգաբարձուք ճեմարանին գթացեալ ի վերայ նորա՝ ընկալեալ էին զնա ի ճեմարանն նախ որպէս «տնտես», այլ յետոյ առ ի չգոյէ արժանաւորաց, եղև ուսուցիչ Հայ լեզուի ի ճեմարանին, թէպէտև չբխէր զաշխարհիկ լեզուն իսկ լաւապէս, իմացայ անմիջապէս թէ ուստի գտեալ, դու ասա բարձեալ՝ իւրացուցեալ էր նա զայն մատենան հազուագիւտ, այլ սակայն յետի էր այլ ևս ջանալ և փրկել զայն վասն ազգին զի գնացեալ, անցեալ և անկեալ էր այն ի ձեռս օտարաց և այն ևս Մահմեդականաց: Հետաքրքիր էի սակայն իմա-

նալ զհանգամանաց ձեռագրին և գէթ այնու զովացուցանել զծարաւ հնասիրաց ազգիս, այլ սակայն պակասէր ինձ առիթ գնալոյ ի Բօպալ և ի մօտոյ ուսումնասիրել զհնազրական արժանիս այնր՝ հնասիրական ճաշակաւ՝ յօգուտ Հայ հնագրութեան:

Եւ այն ինչ յսկզբն անցեալ տարւոյն խորհէի զնալ անդ ի խնդիր Հայ արձանագրութեանց՝ և ահա առիթ բարեպատեհ ներկայացաւ ինձ զի Յիսուսեան լաւ բարեկամ իմ հնագէտ ծանոյց ինձ թէ գնալը և ինքն ի Բօպալ հնագիտական ուղևորութեամբ, ուստի խնդրեցի ի նմանէ գնալ ի պետական Մատենադարանն տեղոյն և գրել ինձ զհանգամանաց Հայ ձեռագրին որ անդ: Յորդորանօք բարեմիտ բարեկամիս առաքեցաւ ինձ աստ ձեռագրին այն յամսեանն Մայիսին անցեալ 1922 ամին, այլ յորժամ բացի զայն՝ տեսի ի ցաւ սրտիս թէ պակասէր ճակատն յորմէ հնար էր իմանալ զթուական և զտեղի թարգմանութեանն որպէս և զըջութեանն իսկ:

Բարեբաղդաբար ի վերջ ձեռագրին կայր Յիսուսեան մի հակիրճ, յորմէ կարացի իմանալ զանուն թարգմանչին որպէս և զտեղի ծննդեան նորա, և այդու կարևոր ծանօթութեամբ յաբողեցայ, յետ բազում խուզարկութեանց, իմանալ թէ՛ զտեղին և թէ՛ զթուական թարգմանութեանն որ ի լատին լեզուէ փոխեալ էր ի լեզու մեր և գիր:

Յիշատակարանն սակաւատող որ ի վախճան ձեռագրին է օրինակ զայս.

Կատարեցաւ Ղուրամ թարգմանեալ ի լատինացուց բարբառոյ ի հայոց լեզու. Ձեռամբ Ստեփաննոսի իլովկեցոյ իմաստնոյ բանասիրի և բանիբոլմ վարդապետի մօր Տէր Աստուած վարձաճառոյց լիցի. Ամէն.

Այլ թէ ո՞վ էր Ստեփաննոս վարդապետն իլովկեցին, յետ բազում ոգեմաշ և անվհատ խուզարկութեանց ի յորով մատենից և ի ժամանակակից պատմութեանց, հազիւ կարացի գտանել զբաղձալին զայն ծանօթութիւն ի գիրս պատմութեանց յա-

ւէտ ճշգրտապատում պատմաբանին ազգիս՝ Առաքել վարդապետին Դաւրիժեցւոյ, որ զառաջինն տպագրեցաւ յԱմատեղաւմ (Յամաթէլօդամով) Հովանդիոյի տպարանի Ոսկան վարդապետին, յամին 1669: Որպէս երևի ի գրութենէ Առաքելի Դաւրիժեցւոյ՝ ժամանակակից լեւալ է ինքն Ստեփաննոս վարդապետի իլովեցւոյ և կրօնակից եղբայր նորին իսկ ի գերահաշաշ վանա սրբոյ Էջմիածնի յաւուրս հայրապետութեան փիլիպպոս կաթողիկոսի, « և յաշակերտութենէ ույն տեառն փիլիպպոսի կաթողիկոսի, և ի միաբանութենէ լուսակառոյց աթոռոյն սրբոյ Էջմիածնի որ և աստէն իսկ անեալ և վարժեալ և յաւուրս ծերութեան ժամանեալ », որպէս գրէ ինքն Առաքել վարդապետ ի Յիշաատակարանի անդ իւրոյ պատմութեան:

Իսկ յաղագս Ստեփաննոսի իլովեցւոյ գրէ այսպէս.

« Զկնի սոցին պատմեցուք զայլոյ ումեմ զմարբակեցաղ առնն զարդինաւորութիւնն որոյ անունն Ստեփաննոս վարդապետ յորշոր շիր:

Որ էր ինքն ի մայրաքաղաքէն լովայ և յազգէն Հայոց, յազատէ և ի փարթաւմ տանէ, բարեպաշտից ծնողաց զաւակ, որ ի տիս տղայու թեան իւրոյ վարժեցաւ ի դպրատունս լովացւոց զրոմ և լեզուան լատինացւոց, և ուսաւ զաւրուեստ քերականութեան և զճարտասանական:

Եւ ի ժամանակին յորում Նիկոլ եպիսկոպոսն լովայ նեղէր և վտանկէր զհայազուն ժողովորդսն, ծնողք Ստեփաննոսիս վասն բարեպաշտութեան և ուղղափառութեան հանեալ զնա ի լովայ առաքեցին ի սուրբ աթոռն Էջմիածնի ի ժամաւ, նապս փիլիպպոսի կաթողիկոսին: Եւ յորժամ էհաս Ստեփաննոս յԷջմիածնի ուսաւ զլեզու և զգիր Հայոց և ի բերան էառ զսպաժոս և զաւրական և զայլ եկեղեցական զուսմունս:

Այնուհետև սկսաւ ընթեռնուլ զՍտեփաննոս, շունչ գիրս և զերկոտասանից վարդապետաց՝ և զփիլիսոփայից, և վասն զի յառաջմէ գիտէր զլեզու և զգիրս լատինացւոց՝ յետոյ ուսաւ և զմիւր, և զերկոտեանն առ միմեանս համեմատեալ խոկայր ի նոյնն և մտաւարժիր, վասն որոյ առաւելաւ քան զայլ ընկալ իւր, ալ և էր մտօքն սուր և ծննդական, անող և պահող և միշտ ընթեցող, և վարուքն մարբակեցաղ՝ և պարկեւտ: Որոյ զուսուժն և զմարբութիւն վարուց տեսնելով ամենից վարդապետաց յայլեցին առաջնի փիլիպպոսի կաթողիկոսին, և վալ և ինքեան իսկ տեսնոն փիլիպպոսի տեսնելով զարժանաւորութիւն նորա, կոչեաց յես գերաւորական ի փաւս, զի յետ օրհնելոյ զնա կուսաւ կրօն քահանայ ետ նմա զիշխանութիւն վարդապետական:

Եւ ինքն Ստեփաննոս վարդապետ օր ըստ օրէ վարժէր և կրթէր զանձն ուսմամբ՝ և պարկեւտիւք վարուք, վասն որոյ ընկալաւ զնորոսն ի Հոգւոյն սրբոյ և ի նորին պարգևաց թարգմանեաց զորս գիրս ի լատինականէ գրէ և ի լեզուէ ի Հայ գիր և լեզու, որոց մինն է Յօսէպոս պատմագիրն:

1. Սոյն այս Թարգմանութիւն պատմութեան Յովսէպոսի տպագրեցաւ ի տպարանի Սրբոյ Էջմիածնի յամին 1787՝ արքեմարք և ծախիւք Դոր - Զուգարեցի մանուկ Պարոն Խաչկայ Պողոսեան, որպէս ի յայտ զայ ի Յիշատակարանէն, յորում ի միջի այլոց տպագրիւն աւէ. « Եւ միշտ սկսաց ապիւլ զգիրս, թէպէտ և եկին ի ձեռս մեր օրինակէ զրեցեալք յայլ զրէաց, ոմանք ստոյգք և ոմանք սխալք, ալ մեք զայնս հեղինակի գրքոյս միայն համամտեցաւ, և զապեալ՝ որ կայ ի միջի ի հեղինակէն ստաց, այս է ի ձեռագրէ՝ զոր նոյն ինքն իլովագի Տէր Ստեփաննոս վարդապետ իւր ձեռամբն էր գրեալ, որ և նոյնն եղեալ կայր ի գրատանն սրբոյ Աթոռոյն Էջմիածնի: Երբմէ օրինակեցաւ զտպեալ՝ ոչ ինչ յաւեւ լեւալ կամ պակասեցուցեալ, և ոչ փոփոխեալ ինչ, Զակատ մասնին է օրինակ զայս.

« Գիրք պատմութեան Յովսէպոսի երբայեցոյ արաւ ՝ քեալ յաղագս պատերազմին Հրէից ընդ Հռովմայեցիս, և և աւերման Երուսաղէմի, Թարգմանեալ ի լատինացւոց

« Բարբառոյ ի Հայոց լեզու, ի ձեռն ուրումն իլովացւոյ « Ստեփաննոսի բանին Աստուծոյ սպասարեք »:

Երկրորդ ճակատ մասնին յորում ի յայտ զայ և Թուական Թարգմանութեանն է այսպէս.

« Պատմագիրք արարեալ Յովսէպոսի երբայեցոյ յաւ « զպոս պատերազմին Հրէից ընդ Հռովմայեցիս, և աւեր « մանն Երուսաղէմի և տանարին Հնոյ, Թարգմանեալ « ի լատինացւոց բարբառոյ ի մեր լեզու, աշխատաւք. « Բարբառք երէնականութեան Երեմիայի Փրիտաւորաւ սրբոյ « զաւէն Տեառն Ստեփաննոսի գրեմատն վարդապետի « իլովացւոյ, քաշահմուտ և հարազատ Թարգմանչի, և « ի Թուականութեան մերում ՌՃԹ, իսկ նարդեմիս « տպագրութեամբ ի լոյս անեցեալ ի ստոյգ ձեռագրէ « նոյնոյ Թարգմանչին ի արուսկաւորաց աթոռա սուրբ « Էջմիածնի, ի տպարանի ի սրբան Գրիգորի Լուսաւորչին « մերոյ ի Թուոյ Փրէլչին 1787 և ի մերում Թուականին « ՌՄԼԶ »:

Հետաքրքիր է իմանալ թէ զի՞նչ եղան միւս Թարգմա-

Բայց ոչ բովանդակն, այլ զայն միայն, որ ի վերայ Երուսաղէմի թաղաքին, և Հրէից ազգին պատերազմունք յարեան՝ որ է վեց հատոր: Եւ երկրորդ՝ Գիտնէսիոսի արիսպագացւոյ գիրք, զի թէպէտև առաջին թարգմանեալն Ստեփանոսի Սինեցւոյ զոյր ի մէջ մեր, այն համառօտաբօս և զժողովրդականալի էր, իսկ սորայս թարգմանեալն ևս նոյն է, բայց զհարահասկանալի է՝ որ ոչինչ մնայ անհաս յընթերցողն, զի մեկ-նութիւնն յաճախ է և դիւրահաս: Եւ երրորդ գիրք՝ որոյ անունն է գիրք պատճառաց, այլ և կոչնն զեւ ի վեր քան զբնական, որ է Աստուածաբանութեան գիրք, զի Աստուածաբանութիւն է ամենայն բան նորա՝ և է ինքն պրակք երեսուն և վեց: Չորրորդն գիրք՝ բանք առաւելորդ՝ որ զվարուց և զվեցացալվարութենէ մարդկան պատմէ իբր թէ օրինակ ամենայն մարդկան, որոյ մակագրութիւնն էր լատինականաւ լեզուան, հայելի վարուց. և յորժամ թարգմանեցին ի Հայոց լեզուս այլուի գնոյն մակագրութիւն մակագրեցին հայելի վարուց, և յոյժ համեղ և ակոյրժ են բանք այսորիկ զոյր: Արդ՝ մինչև ցարդ՝ այսօրն զարդիւնս արար սա յեկեղեցին Հայոց»։ (Տես զՊատմութիւն Առաքել վարդապետի (Ամստերդամ) յէջ 398-400):

ՄԵՍՐՈՎ. Յ. ՍԵԹԵԱՆՏ

(Շարունակելի)

Նութիւնք Ստեփանոս վարդապետի իւրկացւոյ զորոյ յիշատակէ յականէ յանուանէ պատմագիրն Առաքել յիւրում պատմութեան: Տպագրեցան արդեօք յայնորիկ թէ յանկան փոշւոյ եղն ցեցակեր ի վանս Սրբոյ Էջմիածնի:

Ձ Ա Ր

Ռոմական այս բառը, ինչպէս նաեւ գերմանական իմպերատոր, յառաջ եկած են լատին caesar = կայսր-ի (imperator) իմաստով. Ռոմս լեզուին մէջ ձուր կը նշանակէ բագաւոր և ոչ կայսր՝ որ աւելի ընդարձակ և գերագոյն իմաստ ունի և յիշուի Ռոմ արքայն կոչուած էր կայսր (imperator) ամբողջ Ռոմաց և ծար Գալանի, Աստրախանի. Սիպերիոյ և այլն: Ռոմաց ուրիշ թագաւորները կը կոչնն ceteri.

Ռոմատական կայսրք կը պարծէին թէ Արեւելեան կայսրութեան ժառանգներ են, վասն զի իւրան Գ. ամուսնացաւ 1472ին թովմաս Պալէոլոկի Արեւելի վերջին կայսեր եղբոր զստեր՝ Սոֆիայի հետ. անոր համար և. Պալէոլոս Ռոմսն էր կը կոչուի Ձարիկըստ «Քաղաք Ձարին»:

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՁԵՆՈՒԳԻՐԲ Ս. ՂԱԶԱՐՈՒ ՎԱՆՔԻՆ

ԺԴ.

ՀէֆիՄԱՐԱՆ ՍԻՄԵՆ ԿԱՄԱՐԿԱՊՅԻՒ

(Շար. տես Բաղմ. 1924, էջ 74)

Յիշատակարանները հետեւեալներն են.

- « ԳԻՐԲՍ ՈՐ ԿՈՉԻ ՀէֆիՄԱՐԱՆ »
- « ԱՐԱՐԵԱԼ Ի ՅԵՄԱՍՏՈՒՆ ԲԺՇԿԱՊԵՏԱՅՆ »
- « Օղեւն՝ հոյի Սորբ Աստուած Հմարիտ »
- « ԳԵՐԵԱԼ ԵՂԵԻ Ի ՆՈՒԱՍՏԷ »
- « ՓԼԵԿԶԻՆ ԵԱՌԱՅ ՍԻՄԵՆԷ »
- « ԱՅԱՅՑ ԳԻՒԼԷՆ ԿԱՄԵՐԿԱՊԵ »
- « ԱՐՈՒԵՏՏԸ ԻՐ ՍԱՌԱՅ Է »
- « ԵՒ ՀՈՐՆ ԱՆՈՒՆՆ ԳԻՐԳՈՐԻԷ »
- « ԸՆԹԵՐՏՈՂՆ ՈՂՈՐՄԻՍ ՏԱՅԷ »
- « ՄԻՈՑ ՀԱՅՐ ՄԵՐԻԻ ԱՄԷՆ »

« Եւ իմ կենաց մէջն ինչ որ յսեր եմ
« փորձեր եմ քե մեղի որ պատահեր է,
« կամ այլոց, ամենն ի յայս ցրբոյս գրեցի
« առ ի յիմոյ յիշատակի համար. որ և
« յիշատակն արդարոց օրհնաբեամբ եղիցի,
« եղիցի. Ամեն:

« Որ և գրեցաւ տետրակս ի բռնակահա
Հայոց Ռաիդ. յունվարի Ա.

« Ի Մայրաքաղաքն Ըստամպոյ

« Ի լնչին Եօտար Յարոսթենէ վասպու
բականցոյ կղ. գծագրեցեալ

Յայտնի է որ Հէքիմարանիս Հեղինակը ինքն է սոյն տողերուն զրոյրը, այսինքն Ակնայ կամարկապ գիւղացի Սիմեոն Գրիգորեան՝ արհեստով առաաֆ (լուծալապիոս) եղող անձը, որ կ'երևի՝ միանգամայն բժշկութեամբ ալ կը պարապի եղբր, բայց այս հատորին բուն գրիչը՝ ինչպէս կը